

А. Динов, 3-курс

Ғылыми жетекшісі: Ө. А. Тұрғанов, қылмыстық құқық және криминология кафедрасының аға оқытушысы, заң ғылымдарының магистрі (Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ӨЛІМ ЖАЗАСЫ

Өлім жазасы — ежелден келе жатқан ең ауыр жазалардың бірі. Адамның дұрыс сотталғандығының өте ұқыпты тексеру процедурасы және өлім жазасын басқа жазамен сот

тәртібі арқылы үкімді өзгерту жолын, әлі де кешірім жасау арқылы ауыстыру мүмкіндіктері көзделген. Өлім жазасына сотталған адам, шығарылған үкімге шағым, арыз беруге құқығы бар. Тіпті арыз түспеген жағдайда да соттаудың дұрыстығын бақылау ретінде Қазақстан Республикасының Жоғарғы соты мен Бас Прокуратура тексереді. Олар өлім жазасының дұрыс қолданылғаны туралы өздерінің қорытындысын береді немесе үкімге қарсылық білдіреді. Үкім заңды күшіне енгеннен кейін сотталған адам Қазақстан Республикасының Президентіне кешірім жасау туралы өтініш жібереді. Егер ол кешірім сұраудан бас тартса, ол жөнінде тиісті акт жасалып, үкімнің көшірмесін, ұйғарымды және басқа керекті құжаттарды қосып, сотталғанның кешірім сұрау мәселесін қарау үшін Президент Аппаратына жіберіледі¹.

Статистикалық деректерге сүйенсек, 90-жылдары Қазақстанда шамамен 20 адам өлім жазасына кесіліпті. 1995-96 жылдары қылмыс атаулының үдеп тұрған кезінде 101 адамға ату жазасы қолданылған. Бұл көрсеткіш 2000 жылы 71 болса, 2001 жылы 65-ті құраған. Ал, 2002 жылы — 51, 2003 жылы 26, 20 қылмыскерге осындай үкім шыққан. Сол жылдың желтоқсан айында елде мораторий жариялануына байланысты өлімге кесілген 31 адамның жазасы өмір бойы абақтыға отырумен алмастырылды.

Көптеген мемлекет өлім жазасын адам құқығын аяққа таптайтын үкім екенін мойындап, оны ұлттық заңнамаларынан алып тастауда. Әлем заңгерлерінің айтуынша, дүниежүзіндегі 70-ке жуық ел мұндай ауыр үкімге тыйым салған екен. 23 елдің заңында болғанымен, оны қолданбайды. Ал Еуропада өлім жазасына кесу тек үш-ақ елдің заңнамаларында сақталып қалыпты. Олар — Ресей, Албания, Югославия. Дегенмен, үшеуінде де қатаң жазаны қолдануға мораторий енгізілген. АҚШ-тың 38 штатында отанын сатқан опасыздар, елінің қауіпсіздігін жария еткен тыңшылар осындай қатаң жолмен жазаланады².

Мұны дүниежүзінің 104 мемлекеті қолдағанымен, 54 ел қарсы болып, 29-ы дауыс беруден шет қалған. БҰҰ—ға мүше 192 мемлекеттің 125-і қатаң үкімді қолданбайды. Ал, ЕҚЫҰ-ға кіретін 56 елдің 48-і жазаның бұл түрінен бас тартқан. Аса ауыр жазаны осы күнге дейін сақтап жүрген мемлекеттердің саясаткерлері бір жақты баға беріп, өлім жазасы лаңкестікке қарсы күрестегі тиімді тәсіл деген тұжырым жасап отыр. Бүгінде Орта Азияда бірқатар мемлекеттер жазаның бұл түрін тоқтатты. Қылмыскерді бас бостандығынан айырудың ең жоғары мерзімі әр елде әртүрлі. Мәселен, Хорватияда 20 жылдан 40 жылға дейін, Данияда — 20, Эстонияда — 30, Латвияда — 50, Финляндияда 10-нан 15 жылға дейін болса, Швеция мен Болгарияда өлім жазасы өмірлік қамауға алмастырылған.

Жаңа ғасырдың алғашқы бес жылдығында да «адам өлтіргіш мемлекеттердің» көшін бастап келе жатқан ел — Қытай. Сондай-ақ, Иран да Қытаймен үзеңгілес. Одан кейінгі орынды АҚШ және Вьетнам иемденген. Сауд Арабиясы да қалыспайды³.

Өлім жазасы әр мемлекетте әртүрлі орындалады. XIX ғасырда Солтүстік Америкада кейде жазықтыны көпшіліктің көзінше өртейтін болған. Ал Қытайда, әсіресе, жаңа жыл алдында көбінде ату жазасы орындалады. Немесе көпшілік алдында дарға асады. Қытайда орта есеппен жыл сайын 800-ден аса қылмыскерге жазаның осы түрі қолданылса, Иранда өткен жылдың 9 айында 219 адамның мойнына қыл арқан салынған. Американдықтар жазаны тоқ орындық және улы камераға қамау арқылы жүзеге асырады.

Бүгінде Қазақстанның Тайландта төрт, Қытайда екі азаматы өмір бойы бас бостандығынан айырылып, түрмеде отыр. Оның бірі өлім жазасына кесілгенімен, төрт баласы бары ескеріліп, Президенттің тікелей араласуымен оған өмір бойы бас бостандығынан айыру жазасы берілген. Ал елімізде ше? Өлім жазасы тақырыбы жүздеген жылдар бойы бүкіл әлем халқын толғандырып келуде. Бұл адамзат баласын бітіспес екі лагерьге: өлім жазасының жақтастары мен қарсыластарына бөліп тастаған, ғасырлар бойы оның ой-санасын сергелдеңге салып келе жатқан мәселе. Олардың алғашқылары елде өлім жазасының жоқтығы — оның өркениеттілігінің көрсеткіші деп бізді сендіріп бағады. Ал екіншілері болса, қоғам өркениеттілігін онда өлім жазасының мүлде болмауы емес, қайта керісінше өлім жазасы тағайындалатын рақымсыз да қатыгез қылмыстардың болмауы ғана айқындайды деп есептейді⁴.

2003 жылы БҰҰ Бас Ассамблеясы мүшеліктегі елдерге өлім жазасының қолданылуына шек қоюға бағытталған қарарына сай әлемдік дәрежеде мораторий жариялады. Ел Президентінің өлім жазасын қолдануға мерзімсіз мораторий жариялау туралы 2003 жылғы

17 желтоқсанда Жарлық қабылдауы жүргізілген реформаның шарықтау шегі және заңды түрдегі нәтижесі болды, сол арқылы жазаның бұл түрінің іс жүзінде күші жойылды. Жарлықта соттардың өлім жазасына кесу туралы шығарған үкімдерінің орындалуын тоқтату, сондай-ақ Жарлықты жүзеге асыруға және өлім жазасының баламасы болып табылатын жазаның жаңа түрін — өмір бойы бас бостандығынан айыру жазасын енгізуге бағытталған заң жобасын Парламентке енгізу туралы Үкіметке жүктелген тапсырмалар көзделген болатын. Бұл заң қабылданды. Заңнамалық актілерге осы заң енгізетін түзетулер мораторийдің күші қолданылатын сотталғандардың құқықтық мәртебесін және құқықтарына, соның ішінде, сотталғанның бұдан бұрын өтініш бергеніне қарамастан, өлім жазасына кесу туралы үкімді қайта қарау және рақымшылық жасау туралы өтініш беру құқығына берілетін кепілдіктерді бекітті. Сонымен қатар Үкіметке және басқа да мемлекеттік органдарға еліміздің криминогендік жағдайына үнемі мониторинг жүргізу және қоғам пікірін зерделеп отыру тапсырылды.

Қазақстанның өлім жазасынан бас тартқан өзге де елдердің тәжірибесі көрсеткеніндей, мұндай қадам жасау үшін алдын-ала үлкен дайындық жұмыстарын жүргізу қажет екенін атап өткім келеді. Ол нормативтік құқықтық база құрумен және тиісті ұйымдастырушылық-техникалық тұрғыдан жағдай жасаумен ғана шектелмей, кең көлемді ағартушылық және түсіндіру жұмыстарын қажет етеді. Әрине, өлім жазасынан бас тарту туралы мәселені арифметикалық тұрғыдан, халықтың көпшілік дауысымен шешуге болмайды, дегенмен қоғам пікірін осындай қадамның қажет екеніне дайындай беру керек. 18-ге толмаған жасөспірімге, әйел адамға, сот үкімі шыққанға дейін 65 жасқа толған ер адамға қолданылмайды. Рақымшылық жасалған жағдайда өлім жазасы өмір бойына немесе 25 жылға бас бостандығынан айыру жазасына ауыстырылуы мүмкін. Заң көмегін алуға және қорғаушымен оңаша кездесуге құқылы. Кешірім жасау туралы барлық арыздар қанағаттандырылмай, үкім күшінде қалдырылғаны туралы хабарлама түскеннен соң жаза бір жыл өткеннен кейін ғана орындалады. Өлім жазасына сотталғандар еңбекке тартылмайды. Өлім жазасы жария етілмей ату жолымен орындалады. Сондықтан Қазақстан Республикасының әрбір азаматы қылмыс жасар алдында өз болашағының, тағдырының, ұрпағының жолын кеспей, түзу және таза жолға түскенін қалаймыз.

- ¹ Ағыбаев А. Сұхбат «Өлім жазасын мүлдем жоюды ғалым ретінде қуаттамаймын». 2012. 2 ақпан. 110-6.
- ² Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жыл. 30 тамыз. (кейінгі өзгерулерімен).
- ³ Қазақстан Республикасының Президенті Н. Назарбаевтың 2003 жылғы 17 желтоқсандағы «Елде өлім жазасына мораторий жариялау туралы» Жарлығы.
- ⁴ Мектепбаева С. Өлім жазасы бойынша статистикалық мәлімет. 2011. 22 қыркүйек.